

A „Héberék evangéliuma“.

A „Héberék evangéliumá“-t az első században és a második század elején keletkezett iratok (Clem. Rom., Barnabas, Hermas, Didaché), nem említik és nem idézik. A legelső, aki megemlékezik róla, Eusebius szerint (Hist. eccl. IV. 22, 7.) Hegesippus, aki e munkát a héberék és syrek evangéliumának nevezi. Azután egy ízben idézi Alex. Kelemen, három ízben Origenes, kétszer Irenaeus, háromszor Eusebius. Epifanius és Hieronymus többször hivatkozik rá. Hieronymus igen sokra becsülte, görög és latin nyelvre is lefordította, amiért aztán Mopsvestai Teodor meg is vádolta azzal, hogy egy 5-ik evangéliumot akar az egyházba be-csempészni.

Ez evangélium különböző nevek alatt fordul elő:

1. τὸ καθ' Ἑβραίων εὐαγγέλιον (Eus. III. 25, 5. 27, 4. 39, 17. IV. 22, 8. Clem. Alex. Strom. II. 9, 45).
2. εὐαγγέλιον καθ' Ἑβραίων (Nicephorus Stichot).
3. εὐαγγέλιον κατὰ Ἑβραίων (Epif. Haer. 30, 3. 46, 1).
4. Ἑβραϊκόν (Epif. 30, 13).
5. Ἰουδαϊκόν (Cod. Tisch. III).
6. Evangelium secundum Hebraeos (Hier. de vir. ill. II. in Mich. 7, 6. ad Mt. 27, 16. in Ezech. 18, 7. Beda).
7. Evangelium Hebraeorum (Hier prooem. in Jes. 18.; in Ezech. 16, 13).
8. Evangelium Judaeorum (Euseb. Theofania).
9. Hebraicum (Hier. in Mt. 2, 5).

Az elnevezése tehát sokféle. De az bizonyos, hogy a névét e mű nem a szerzője, hanem az olvasó közönsége után nyerte, és pedig akkor, a mikor azt a görög nyelvű evangéliumoktól már meg kellett különböztetni. Eredetileg a neve „evangélium“ lehetett.

Ezt az evangéliumot használták a nazarenusok (Epifanius, haer. 29, 9. Hieronymus ad Jes. 11, 2. 40, 12. Ezech. 18, 7. ad Pelag. 3, 2. Mt. 12, 13. 23, 35. Jes. prol. lib. 18) illetőleg az ebioniták (Eusebius III. 27, 4. 39, 17. IV. 22, 8. Irenaeus adv. haer. 1, 26. 3, 12. Epifanius 30, 3, 13, 14. Hieronymus Mt. 12, 13.). A mi a nazarenus elnevezést illeti, arra nézve nemcsak Origenes igazít útba,

hanem Act. 24,⁵ is azt bizonyítja, hogy az első keresztyéneket nevezték e néven, amelyet azonban csakhamar felváltott a keresztyén elnevezés (Act. 11,²⁶ 26,²⁸ I. Pét. 4,¹⁶). Ama szerint a keresztyének zsidó felekezet, eme szerint a zsidóságból a messiáshit alapján kivált új vallási közösség. A nazarenus elnevezést azok a zsidó keresztyének, akik a zsidóság közé élve az ősi hagyományokhoz, ünnepekben és felfogáshoz hívek maradtak, később is megtartották. Ezek a törvény szerint igyekeztek élni, s igazán rájuk illet Hieronymus ama mondása, hogy ezek zsidók is, keresztyének is akarnak lenni és ép azért se nem zsidók, se nem keresztyének.

De a merev zsidóskodás kezdetben éppen nem volt se ritka, se feltűnő. Elég csak az apostolokra gondolnunk, avagy ép a jerusalemi gyülekezet fejére, Jézus testvérére Jakabra, aki a legszigorúbb zsidókat is felülmúlta a zsidó szertartások gyakorlatában. A nazarenusok vagy nazaraeusok tehát azok a zsidókeresztyének, akik a zsidóságot és a keresztyénséget azon az alapon, hogy a keresztyénség csak a zsidóságnak egy reformált alakja, kiegyeztetni igyekeztek. Ezek ellen harczolt Pál apostol. S a mikor e pogánykeresztyénség a keresztyénségben túlsúlyra vergődött, ezeket nevezték eretnekeknek.

E nazarenusokkal teljesen azonosok voltak az első időkben az ebioníták vagyis szegények, akik csak Krisztusban voltak gazdagok. Csak akkor lett az ebioníta név is rossz hangzásúvá, amikor Irenaeus óta a regula fidei dogmatikai meghatározást nyert. Ettől fogva az ebionítákat többé nem nemzeti, hanem dogmatikai s nevezetesen christologiai eltérések választották el a hivatalos egyháztól. Mert ezek az ősi zsidó képzetekhez ragaszkodva a Messiás természetfeletti származását és istenségét elfogadni és vallani vonakodtak. Ebben az időben azonban amikor az ezen nazarenusok és ebioníták kezében lévő egyetlen evangélium (Irenaeus, Epifanius, Eusebius) keletkezésének nyomairól van szó, az ebioníták nem ezek az eretnekek, hanem a nazarenusokkal azonos, zsidókból lett keresztyének voltak (Eusebius hist. eccl. III. 25,⁵).

Ezen ebioníták vagy nazarenusoknak a fészke Palesztina északi és keleti része, Syria déli része és Cyprus szigetén is egy gyarmat (Resch. Agrapha 326). Hieronymus két példányát látta az ő evangéliumuknak. Az egyik a caesareai könyvtárban volt, a másikat pedig a syriai Berveában lakú nazarenusok adták oda neki leírás végett¹⁾.

¹⁾ Hieronymus de vir. ill. 3. azt mondja: „Máté, kit Lévinek is neveztek; és a ki vámszedőből lett apostollá, Judeában elsőül írta meg a Krisztus evangéliumát héber nyelven és héber betűkkel azok számára, a kik a zsidók közül hittek; amelyet, hogy később ki fordított le görögre, nem eléggé bizo-

Akik csak az ókorban a Héb. Ev.-ről megemlékeznek, mind azt mondják, hogy ez az evangélium syr, illetőleg aram nyelven, héber betűkkel volt írva. A töredékeknél sok bizonytságot fogunk erre találni. De ha számtalan tanú nem bizonyítaná is ezt, igazolására elegendő volna az olvasóközönség maga is. A nazarenusok az aram nyelvet beszélték, s így az aram nyelvű evangéliumot is tartották meg egyedüli újtestamentomi könyvüknek.

Nem is kellene hát külön is kiemelni azt, hogy a Héb. Ev. nyelve eredetileg is a héber (aram) volt, ha nem akadnának, akik az ellenkezőt vitatják. De sokan azt hiszik, hogy a Héb. Ev. csak későbbi fordítása vagy átdolgozása egy eredetileg görögül írott evangéliumnak (Gieseler, de Wette, Frank, Delitzsch, Bleek, Ewald, Anger, Weizsäcker, Strauss, Keim, Volkmar, Reuss, Holtzmann, Resch).

Ezt a nézetüket arra alapítják, hogy Epifanus idézetei görög eredetű tételeknek fel, s Al. Kelemen és Origenes idézetei is inkább görög, mint héber eredetűre utalnak. Ámde ez utóbbi érv maga is feltételes, az előbbi pedig nem erre az evangéliumra vonatkozik, s így nyugodtan elfogadhatjuk azt a bizonytságot, amelyet az egyházatyák is tesznek a Héb. Ev. mellett, hogy az eredetileg is héber illetőleg aram nyelven volt írva. Így aztán meg nem állhat sem Schleiermacher (Versuch über Lukas 1817) ama nézete, hogy a Héb. Ev. a diaegésisek lerakódása, sem Krügernek (Gesch. d. altchristl. Litteratur 1895.) ama feltevése, hogy a Héb. Ev. az „ősevangélium“ feldolgozása (Eichhorn), sem Resch-nek (Agrapha 328.) amaz állítása, hogy a Héb. Ev. a mai kanonikus Máté alapján keletkezett. Ezt a feltevést a töredékek maguk megcáfolják. Bizonytságra pedig alig lehet felhozni egyebet, mint azt, hogy a Héb. Ev.-át sokszor nevezik az atyák is Máté művének.

A Héb. Ev.-át Irenaeus (adv. haer. 1, 26. 3, 12) nevezi először Máté evangéliumának. Hasonlóképp találjuk ezt Epifaniusnál (haer. 29, 9. 30, 3.). Hieronymus már azt mondja, hogy némelyek Máté munkájának tartják ezt (adv. Pelag. 3, 2. Mt. 12, 13.), amiből kitűnik, hogy ő nem vallotta ezt a nézetet. Hasonlóképp ezt vitatják az újabb korban Ebrard, Nicholson, Gla; mfg Grabe szerint Máté csak a kiadója vagy fordítója volt e munkának, melyet eredetileg

---

nyos. Ez a héber evangélium maig is megvan a caesareai könyvtárban, a melyet Pamphilius vértanú különös szorgalommal gyűjtögetett. Nekem is a syriai Beroeában lakó nazarenusok, a kik e könyvet használják, adták ide leírás végett. Ebben megfigyelendő, hogy ahol az evangélista akár a saját nevében, akár az Üdvözítőben az ó-testamentumot idézi, nem a LXX-át, hanem a hébert használja“.

Ez adatban csak az a feltűnő, hogy Hier. másutt tett kijelentéseivel ellentétben a nazarenusok evangéliumát Máténak tulajdonítja. Ez mindenestre tévedés. A kettőt azonosítani a tartalom és szempont eltérése miatt lehetetlen.

az apostolok állítottak össze. Ámde ez az állítás csak a Papias-féle adat félreértéséből származik. E szerint ugyanis Máté héber nyelven írta meg a Logiát, amelyet aztán némelyek a Héber. Ev.-mal azonosítottak. A Héber. Ev. a Máté munkájával, amint azt majd a töredékek igazolni fogják, semmiféle rokonságban nem állott (Olshausen, Harnack), s annak sem átdolgozásául (contra de Wette, Frank, Delitzsch, Holtzmann, Resch, Weiss B.) sem alapjául (contra Weber, Schneckenburger, tüb. iskola, Handmann) nem tekinthető.

De ha a Héber. Ev. sem az eredeti héber nyelvű, sem az átdolgozott avagy eredetileg is görög nyelvű Máté (Resch) fordításának vagy másnemű kiadásának nem mondható, az is bizonyos, hogy annak többféle változatban való kiadása sem mutatható ki. Resch (Agrapha 326) azt állítja, hogy a Hieronymus és Origenes által idézett Héber Ev., amelyet a nazarenusok használtak, az Epifanius által idézett ebioniták evangéliumától csakis abban különbözött, hogy más változata vagy kiadása volt u. a. anyagnak és műnek. Ezért kifogásolja, hogy Handmann (Hebräerevangelium 1888) az Epifanius idézeteit tekintetbe se veszi s így csak 22 idézetet mutat be a Héber. Ev.-ból, holott összesen 40 áll rendelkezésünkre. Ily módon Resch lényegében Credner és Baur nézetét eleveníti fel, amely szerint a Héber. Ev. mint önálló külön mű nem létezett, hanem e névvel általában a zsidókeresztyén hagyomány egész tömegét illették, amelynek a nazarenusok és ebioniták kezén lévő evangéliumok több mással együtt csak egyes lecsapódásai. Ez a nézet azonban meg nem állhat, mert a Héber. Ev. határozottan egy bizonyos evangélium volt, amely az idézetek tanúsága szerint az Epifanius által használt ebionita evangéliumból különbözött s azzal párhuzamos recensiónak csak annyiban tekinthető, amennyiben minden egyes evangéliumot is az egy közös ősforrás különböző változatának mondhatunk.

A Héber. Ev. tehát külön önálló mű, amely a töredékek szeleme és theologiai álláspontja szerint nemhogy a későbbi kor csinálmánya volna, de sőt a mai kanonikus iratokat is megelőzi.

Az Héber. Ev. töredékei a következők:

1. *Clem. Alex. Stromata II, 9, 45.* Meg van írva a Héber. Ev.-ban: „A ki csodálkozik, uralkodik és a ki uralkodik, megnyugszik“.

---

1. Mindenesetre homályos egy mondás, a melynek párhuzamosát a kanonikus evangéliumoknak hiába keressük. De azok alapján az értelmét megközelíthetjük. Kétféleképp vonatkoztatják e mondást a magyarázók. Hilgenfeld és Nicholson úgy magyarázzák, hogy itt az üdvösség útja van leírva: Az ember a világ szemlélése és az Istenről való megemlékezés alapján előbb cso-

2. *Origenes Comment. ad Matth.* 19, 19. Meg van írva a Héberének nevezett evangéliumban: Mondá neki egy másik gazdag ember. „Mester, miféle jó cselekedet alapján fogok élni?“ Mondá neki: „Ember, cselekedd a törvényt és a prófétákat“. Valászolá neki: „Megtettem“. Mondá neki: „Eredj, add el mindenedet és oszsd ki a szegényeknek és jőjj követni engemet“. A gazdag a fejét kezdte vakarni és nem tetszett neki. És mondá neki az Úr: „Hogyan mondhatod: Megtettem a törvényt és a prófétákat, mikor meg van írva a törvényben: Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat? és íme sok testvéred, Ábrahám fiai, öltözködik rongyokba és hal meg az éhség miatt, míg a te házad minden jóval tömött és sohasem jut azokból semmi nekik?“ És a mellette ülő tanítványához Simonhoz fordulva mondá: „Simon, János fia, könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, mint a gazdagnak a mennyek országába!“

dálkozik a nagy mindenségen, majd ép ez alapon urává lesz annak s ez által nyeri aztán meg a lélek nyugalmát, amely a boldogság forrása. Ewald ellenben és utána Handmann kiindulva abból, hogy a hitnek mintegy a forrása és melegágya, amelyben kikél és megerősödik, a csodálkozás (Mt. 9, 8. 11. 21. 15, 31. Lk. 24, 41. 8, 25. János 5, 20. 23.), azt mondja, hogy itt az istenországa megvalósulásának a menetét találjuk. A csodálat a hitnek első állomása, amelyet az Isten nagyságos dolgainak látása kelt fel. Ez segít bennünket az Úr örökségébe, az uralomra (I. Kor. 4, 8. Apok. 20, 4, 6.), amely maga a nyugalom, a békesség (Mt. 11, 28, 29. Apok. 6, 11. 14, 13.). Voltaképp az volt a zsidók képze az Isten országáról, hogy a Messiás csodás eljövele hatalom és dicsőség és a mi fő, békesség forrása lesz reájuk nézve. Már ez is mutatja, hogy a Héber. Ev.-nak ez a képze az ősi öröklött képzetek körében maradt, s így eredeti zsidó képzetnek tekintendő.

2. Itt ismét egy oly részletet találunk, a mely a kanonikus evang. tudósításait egészíti ki. Amint a bevezető szakaszból kitűnik, már egy gazdaggal beszélt előbb Jézus. Talán Lk. 10, 25. párhuzamosa volt az ezt megelőző történet. Az itt található részlet megtaláljuk Mk. 10, 17-31. Mt. 19, 16. — 20, 16. Lk. 18, 18-30-ban. De az összefüggés itt világosabb. Magának a felebaráti szeretetnek a követelménye is természetesebb. Mert a ki a törvényt akarja tölteni, nem nézheti el a gazdagsága árnyékából, hogy felebarátja nélkülöz. S az Isten törvényét csak a szeretet meríti ki (I. Ján. 3, 10.), még pedig a másokért mindent áldozni kész szeretet. Jézus is ennek a megmutatására, a törvény betöltésére jött (Mt. 5, 17.) ezért adta életét is az ő juhaiért (Ján. 10, 11.)

3. *Origenes in Joh. Tom. II. 6.* Ha pedig valaki a Héberok evangéliumához fordul, ott maga az Üdvözítő mondja: „Most hajam egy szálánál fogva megragadott engem az én anyám a Szentlélek és elvitt engem a nagy Tábor hegyére.“

4. *Eusebius syr Theophania ad Alth. 10. 34-35.* A jókat választom ki magamnak; azokat a jókat, kiket az én mennyei Atyám nekem adott“.

s ezért kívánja követőtől is az önfeláldozásra is kész buzgalmat és szeretet (Mk. 10, 29. s párh.). Tehát nem egyes parancsok teljesítésében, hanem az egész élet irányában látszik meg az igaz kegyesség. Ezért nem elég a jót csak kívánni másoknak hanem ha kell, mindenről is le kell tudni mondani a mások javáért és boldogságáért (Jak. 2, 17.). De mert a gazdagnak nehéz az önzésről lemondania, ezért fordul Jézus Péterhez az esetből levont tanúsággal, hogy habár nem lehetetlen is, de mindenesetre sokkal nehezebb a gazdagnak bejutni az Isten országába, mint másnak. A történet tehát u. a. amelyet a synoptikusoknál is olvasunk, de sokkal egyszerűbb itt az összefüggése.

Jellemző itt Mk. 10, 17-nek a megfigyelése. Nála is sok codexben egy gazdagról van szó. Tehát csakúgy, mint a Héb. Ev.-ban. De legtöbbször csak „egy“ ember áll, úgy mint a Peschitóban. Így a Syrsin és a Syrcrt is. Sok görög codexben áll „egy ifjú“. Lk. 18, 18. már egy „elökelő“-ről beszél. Legtermészetesebb a gazdag szereplése, mert maga a tanúság is ezt kívánja.

3. U. e. idézet előfordul még Orig. hom. in Jerem. 15, 4. az „ἐν μιᾷ τῶν τριχῶν μου“ nélkül. Hieronymus szintén két helyen idézi és pedig ad Jes. 40, 12-ben így: „Most elragadott engem az én anyám a Szentlélek.“ ad Mich. 7, 6. pedig így: „Most hajam egy szálánál fogva elragadott engem az én anyám a Szentlélek.“ Minden formájában új mondás. Párhuzamosát vagy a megdicsőülés történetében (Mt. 17, 1-9.), vagy a megkísértés egyik jelenetében (Mt. 4, 8.) keresik és találják. Mindkettő mellett egyformán lehet érvelni.

Hogy Jézus itt a Szentlelket anyjának nevezi, az egészen az ó-test. képzetnek felel meg. A σοφία vagy chokma sokszor fordul elő ily értelemben. Az atya, aki alkot, az Isten, az anya, aki létrehoz, vezet, nevel a Szentlélek. A hajnál való megragadást Ezek. 8, 31-ben szintén megtaláljuk, csakhogy ott üstök van mondva, itt pedig az üstök egyetlen hajszála.

A megdicsőülés helye a synopt. szerint Caesarea közelében volt. Ellenben Orig. Cyrill és Hieron. szerint a Tábor. Ha erre a jelenetre vonatkoztatjuk, akkor Jézus maga igazolja Tábor.

4. Magyarázatul szolgál ugyan ez a hely Mátéhoz, de párhuzamosát legfőlebb Ján. 17, 6. és 9-ben kereshetjük Jézus mon-

5. *Eusebius görög Pheophania ad Mtth.* 25, 30. . . . a reánk héber írásban maradt evangelium . . . . három szolgáról szól. Arról, amelyik az Úr javait ringyók és muzsikások közt emésztette föl; arról, amelyik megsokszorozta a kapottat, és arról, amelyik elrejtette a talentumot. Aztán az egyik dicséretet nyert, a másik korholást, a harmadik börtönbe záratott.“

6. *Eusebius Hist. E. III. 39*, végén is találunk egy utalást a Héber. Ev.-ra. E szakasz Pápiásról szól, rá vonatkozik a következő megjegyzés. „Ő egy másik történetet is elbeszél arról az asszonyról, a kit sok bűne miatt emlegettek az Úr előtt, amint azt a Héber. Ev. megírta“.

7. *Hieronymus, in Mtth.* 2, 5. Judea Bethleheme. A könyvírók is tévednek. Azt véljük, hogy először az evangélista is így mondta. Hasonlóképp a Héberben is így olvassuk: Judáé és nem Judeáé. Judáénak pedig azért iratik, mert van más Bethlehem is Galileában. Végül a Mikeas profetiájából vett bizonyosságban és így áll: „És te Bethlehem, Juda földje“.

8. *Hieronymus adv. Pelag. III. 2.* A héberék szerint való

dása ez oly értelemmel, hogy amit Isten neki adott, legyen az bár bűnös a világ szerint, neki mégis jó, és ő csakis ezt választja, mert ez felel meg Isten akaratának.

5. Itt nyilvánvaló, hogy Mt. 25, 14-29. Lk. 19, 12-28. paraboláját beszélte el a Héber. Ev. Itt is 3 szolgáról van szó, csak hogy itt a három szolga eljárása és bűnhődése is sokkal élesebben van egymástól elkülönítve.

6. Nagyon is vitás és bizonytalan, hogy e közelebből nem jellemzett történet Luk. 7, 36-50. vagy János 8, 1-11-ben elbeszélte esetl-e párhuzamos? Valószínű, hogy az előbbi, mert amott van szó a sok bűnű asszonyról és mert Hieronymus, aki pedig János tudósításával közelebből foglalkozott, a Héber. Ev. ez adatát nem említi. Már pedig ha ő ezt Jánosra vonatkoztatta volna, bizonyosan meg is említette volna.

7. Nem bizonyos, hogy itt a Héber. Ev.-ra hivatkozik a szerző, mert annak Hebraicum elnevezése szokatlan, a miért is vannak (Credner) akik ez elnevezést az eredeti héber szövegre, Michára vonatkoztatják. De Hier. ha erre utalt volna, egyenesen a profétát nevezte volna meg. Ezért vonatkoztathatjuk ezt a Héber. Ev.-ra. Ez a hely azért fontos, mert kiviláglik belőle, hogy abban az evangéliumban Mt. előtörténete is, legalább részben, benne volt.

8. A héberék evangéliumának ez a töredéke mintegy háttérét képezi a kanonikus evangéliumok azon elbeszéléseinek, amelyek

evangéliumban, — amely a caesareai könyvtár birtokában van, s kald, illetve syr nyelven, de héber betűkkel van írva, s amelyet még ma is használnak a nazarenusok, s a mely az apostoloktól, vagy amint azt a legtöbbben tartják, Mátétól való, — így szól a történet: Ime az Úrnak anyja és testvérei azt mondták neki: „Keresztelő János a bűnök bocsánatára keresztel, menjünk és kereszteltessük meg vele magunkat!” Ő azonban azt mondotta nekik: „Mit vétettem, hogy elmenjek és megkereszteltessem vele magamat, ha csak, a mit mondtam, nem tudatlanság?”

a Keresztelő és Jézus érintkezéséről szólnak. A kanonikus evangéliumok ott veszik fel az események fonalát, ahol Márk szerint Jézus nyilvános fellépése kezdődik. Ha a Keresztelő keresztsége az Isten országára való előkészülésnek és benső kézségnek a komolyságát volt hivatva szentesíteni, akkor Jézus családja a kegyesek közé számítható. Ezt különben a Jakab története is igazolja. Minthogy azonban a János keresztségének határozott jelentősége volt és egyenesen a bűnösség bevallásával és ez alapon a megtérés készségének fogadásával volt összekötve (Mk. 1, 4-5.), Jézus ép e vonatkozása miatt vonakodik a keresztség felvételére. Abból, hogy Jézust a keresztség felvételére nógatják, látható, hogy az ő családjának tagjai egyáltalán nem tartották maguknál különbnek. Viszont azonban itt már látjuk Jézus öntudatának teljes tisztaságát, amelyről Ján. 8, 46. szerint ő maga így emlékezik meg: „Kicsoda győzhetne meg engemet a bűnről?” Ámde ezen öntudat, amely az Istennel való szoros összetartozásnak, az egységnek (Ján. 10, 30. 12, 45, 14, 10. 16, 15.) a tudatától el nem választható, még magának Jézusnak a nézete szerint is lehet tévedés, tudatlanság. Mert Isten az egyedül, aki jó (Mt. 19, 17.) s így egyedül csak ő lehet megítélője mindenki belső értékének és tisztaságának is. Az tehát a különbség közte és a családja tagjai között, hogy azokat nyomja a büntudat, őt pedig nem, mert az ő élete teljesen egyezik az Atya akaratával. Abban, hogy Jézus a maga büntelenségének megítélésében esetleg tévedhetett is, egyáltalán nem láthatjuk az ő bűnösségének beismerését, hanem csak azt, hogy elvégre az ő megítélője is nem ő maga, hanem az Atya, akinek akaratára szabja meg az ő cselekedeteinek irányát is (v. ö. Ján. 5, 19. 8, 16, 42.). Jézus messiási öntudata tehát a Héber. Ev. szerint már a keresztelkedés előtt teljesen ki volt fejlődve. S ez alapján érthető a keresztelkedéstől való vonakodása, de érthető a megkeresztelkedése is, még pedig azon az alapon, amelyet Mt. 3, 15-ben olvasunk, hogy be kell töltenie Isten minden rendeletét, tehát még a keresztséget is, csak akkor veheti aztán a messiási munkássághoz szükséges isteni lélek teljességét (Mt. 3, 16. s párh.).

9. *Hieronymus ad Jes.* 11, 2. Amaz evangéliumban, amelyről fentebb emlékeztünk (t. i. amaz evangéliumban, amelyről azt mondják a nazarenusok, hogy héber nyelven van írva) ezt találjuk: „Történt pedig, hogy amikor az Úr fölszállt a vízből, a Szentlélek egész teljessége szállott le reá és rajta maradt és azt mondá neki: „Fiam, az összes prófétákban téged vigyáz-talak, hogy vajha eljönnél és megpihenhetnék benned! Mert te vagy az én nyugodalmam, te vagy az én elsőszülöttem, aki örökké uralkodol“.

10. *Hieronymus ad Ephes.* 5, 4. A Héber evangéliumban is így olvassuk, amint az Úr a tanítvánnyal beszélt: „Sohasem lesztek vidámak, hacsak a ti testvértetek szeretettel nem nézitek“.

9. Ez a történet ismeretes az evangéliumokból is. Csakhogy itt egészen mások a vonatkozásai. Lényegében a Mk. előadását igazolja, amennyiben a Szt. lélek leszállása nem a Keresztelőnek, hanem Jézusnak a számára történt csak, s így nem igazolás az (Ján. 1, 32. Act. 3, 17, *οἶτός ἐστιν*), hanem Jézus messiási öntuda-tának erősítésére szolgáló belső tapasztalás (Mk. 8, 11, *σ' εἶ*). Jellemző azonban a Szt. lélek hosszas beszéde, amelynek jelentő-ségét különösen fokozza az a körülmény, hogy itt Jézus ter-mészetfeletti származására még csak halovány célzás sincs, de sőt egyedül lelkének ereje, hűsége és tisztasága az, ami méltóvá teszi őt arra, hogy benne az Úr lelke megnyugodjék. A Szt. lélek teljességének birtoka nem volt a próféták osztályrésze. Azokban részszerűen volt az ismeret és a prófétálás (I. Kor. 13, 19), de a Krban a Szt. lélek teljessége lakozott (Ján. 3, 34, Kol. 2, 9.). S ez tette őt istenivé, tökéletessé, messiássá, hogy engedelmes lehetett egészen a keresztnek haláláig (Fil. 2, 8). A próféták gyar-lósága miatt a Szt. lélek nem volt képes senkiben lakást venni a földön. Ezért nem is lehetett senki megváltó, út, igazság és élet. S ezért lett Jézus elsőszülött, aki örökké uralkodik. Mert a messiás a maga eszméjében öröktől fogva megvolt, nemcsak a próféták jóslásaiban és a népek reményeiben, hanem az Isten örök üdvhatózatában is. Csakhogy előbb nem öltött testet senkiben, csak most a názarethi Jézusban (Ján. 1, 14). Hogy ez teljesen ó-testamentumi alapokon nyugvó felfogás, azt nem kell magya-ráztatni. A Messiás is ember, csakhogy a Szt. lélek teljessége őt mindenek fölé emeli.

10. Hozzunk bár ezt a mondást vonatkozásba akár Mt. 18, 6-7, vagy Mt. 18, 14, akár Mt. 5, 22-vel, az az egy bizonyos, hogy min-dig fel lehet benne ismernünk a keresztyénségnek azt az alap-

A következő töredék ennek párhuzamosa:

11. *Hieronymus ad Ezech.* 18, 7. A Héberok evangéliumában is, melyet a nazarenusok szoktak olvasni, a legnagyobb ítéletbe jut az, aki az ő testvérének lelkét megszorítja.

12. *Hieronymus ad Mtth.* 6, 10. Abban az evangéliumban, amelyet a Héberokének neveznek, a kenyérről az áll: mahar vagyis holnapi, s így az értelme ez: „a mi holnapi kenyérünket, tehát a jövőét add meg nekünk ma“.

13. *Hieronymus ad Mtth.* 12, 13. Abban az evangéliumban, a melyet a nazarenusok és ebioniták használnak, amelyet a héber nyelvből görögre fordítottam és amelyet a legtöbben Máté hiteles művének tartanak, az az ember, akinek aszott keze volt, kőművesnek mondatik, s ily módon könyörgött segedelemért: „Kőműves voltam, kenyéremet kezeimmel kerestem. Kérlek téged Jézus, add vissza az egészségemet, hogy ne egyem a kenyeret hiába“.

törvényét, amelyről János első levele és Pál I. Kor. 13. része olyan szépen ír, s amelyről Jézus maga megmondotta, hogy minden törvénynek summája és minden tökéletességnek és boldogságnak alapja.

11. Ennek a helynek a mását se találjuk ugyan meg az újszövetségben, de rokon hangzásút úgy az evangéliumokban (Mt. 5, 22, 18, 6¹-17 s párh.), mint a levelekben (I. Ján. 3, 14 s párh.) találhatunk.

12. Tudjuk, hogy a Miatyánk e kérése mindig vitás volt. Ambrosius óta az egyházatyák nagy része rendszeren „crastinus“ szót használ a görög *επιούσιος* helyett. De mert ilyen módon ez a kérés ellentétben látszik állani Jézus azon parancsával, hogy ne törődjünk a holnapi nappal (Mt. 6, 34), ezért mondták és mondják ma is így: mindennapi, naponként való, vagy „a fenntartáshoz szükséges. Tehát nem *ἡ ἐπιούσια* t. i. *ἡμέρα*, hanem *ἐπι* és *οἰσία*. A syr Peschito a szükséges kenyérről szól, más fordítás a naponkénti táplálékról beszél, ismét más a folytonosról. Magának Lk-nak a szövege is ezt a felfogást mutatja s ezért is maradt el nála ez a szó: „ma“. S így ott is a következő napra valóért szól a könyörgés.¹⁾

13. Itt is a szidó keresztyének használatában lévő evangéliumból idéz Hieronymus. Még pedig nagyon érdekes dolgot, amely egészen más jelentőséget ad a kanonikus evangéliumokban is

¹⁾ I. Merx, Das Ev. Mt. nach der syr. im Sinaikloster gefundenen Palimpsesthandschrift. 1902. 124.

14. *Hieronimus ep. 20. ad Damas.* Máté, a ki héber nyelven irt evangéliumot, így tette ki: „Osanna barrama“ azaz Hozsanna a magasságban!

15. *Hieronimus adv. Pelag.* III. 2. Ha vétkezik — úgymond — a te testvéred szóval és elégtételt adott neked, hét-

elbeszélte történetnek. Mk. 3, 1-5. Mt. 12, 9-13. szerint Jézus azért gyógyítja meg az aszott kezű embert, mert ép véletlenül amikor a synagógába ment, némelyek (Luk. 6, 6-10. szerint az írástudók és farizeusok v. ö. Lk. 14, 3.) megkérdezték Jézustól, hogy vajon szabad-e szombaton is gyógyítani? A kérdésre, amelyet az evangélisták mind cselvetésnek tartanak, Jézus Mk. és Lk. szerint azzal felel, hogy kérdést intéz a kérdezőkhöz, vajon egyáltalán mi szabad szombaton? ¹⁾ S amikor a kérdezők magukat megfogva látják, akkor egyszerűen, daczosan meggyógyítja a beteget. Mt. szerint pedig a gödörbe hullott juhról tesz kérdést, s ebből vezeti le a tanúságot. Mindezen tudósítások szerint úgy tűnik fel a gyógyítás, mint amely mesterségesen volt előkészítve és mint a mely elvi jelentőségű döntést akart egy fontos kérdésben provokálni. A Héb. Ev. szerint egészen másként áll a dolog. A szerencsétlen ember az ép a templomba igyekvő Jézushoz fordul segedelemért. Amikor Jézus megszánta a nyomorultat, és meg akarta őt gyógyítani, úgy látszik, csak akkor tették fel azt a kérdést, vajon egyáltalán szabad-e szombaton is gyógyítani? A Héb. Ev. tehát ép azt a láncszemet szolgáltatja, amely a kanonikus evangéliumok megértéséhez szükséges.

E töredék elejéből látjuk, hogy Hieronimus a Héb. Ev.-át nem tartotta azonosnak a Mt. evangéliumával, mint azt némelyek tették. De hogy ő is el-elvétette a megkülönböztetést, mutatja ep. 20. ad Damas, és de vir. ill. 3. amelyekből kitűnik, hogy Papias adata alapján vagy azonosította a Héb. Ev.-t a Máté-féle eredeti héber szöveggel, vagy pedig külön is ismerte a héber Mátét. Ez utóbbi feltevés azonban azért nem állhat meg, mert erre külön sohase hivatkozik, a mi pedig ép a Mt. kommentárjánál nagyon is helyén volna. Nem lehet tehát más következtetésre jutnunk, mint csak arra, hogy Hieronimus az evangélium megnevezésében nem volt eléggé óvatos és következetes, de bizonyos, hogy ő a Héb. Ev.-t Mátéétől független, önálló munkának ismerte és tekintette.

14. E részlet a jerusalemi bevonulás történetébe tartozik.

15. U. e. előfordul Cod. Tisch. III. ad Mt. 18, 22. Ezt a párbeszédét Mt. 18, 21-22. és Lk. 17, 4-ből már ismerjük. De más

¹⁾ l. erre vonatkozólag Merx, Das Ev. Mt. 204.

szer bocsáss meg neki naponként“. Mondá neki Simon, az ő tanítványa: „Hétszer naponként?“ Felelé az Úr és mondá neki: „Bizony mondom neked, hetvenszer hétszer is; mert a prófétákban is, bárha Szentlélekkel vannak felkenve, megtalálható a vétkes beszéd“.

16. *Hieronymus ad Mtk.* 23, ³⁵. Amaz evangéliumban, amelyet a nazarenusok használnak. Barachias fia helyett Jojadas fiát találjuk.“

formában. Az előzőkkel és a következőkkel való összefüggés Máténál még csak megvan, de Lukásnál nincs. Mégis mindkét ev. tartalmaz olyan vonásokat, amelyek a Héb. Ev. elbeszélésével rokonok. Nevezetesen Mtnál ott van a párbeszédes forma, Lknál pedig ott a napjában való megbocsátásra vonatkozó kijelentés. A Héb. Ev. adata mindkettőt nemcsak kiegészíti, hanem meg is világítja. Különösen látjuk ezt Mt. 18, ²¹-nél. Ott Péter ezt a kérdést teszi fel a Mesternek: „Uram, valahányszor csak az én testvérem ellenem vét, mindannyiszor meg is bocsássak neki? — Egész hétszerig?“ A két kérdés közé jön most már Jézusnak fent található felvilágosítása, amelyet követ aztán a Mtnál található második kérdés. Ilyen összefüggésben aztán teljesen érthető a Péter kérdése, de meg a Jézus felelete is, amelynek értelme és célzata az, hogy a megbocsátásnál nem a mérték a fő, hanem a megbánás készsége és tapasztalása. De legérdekesebb a mondásnak a vége, amelynek párhuzamosa a kanonikus iratoknál ilyen formában nincs meg. Itt a megbocsátás szükségét az általános bűnösséggel igazolja Jézus. Még a próféták is, bárha azokban Isten lelke meg-megszólalt, vétkeztek, tévedtek, mert azok is emberek voltak és mert azokban is nem a maga teljességében, hanem részszerint, nem is állandóan, hanem időnkint élt a Szentlélek. De ez a hely különösen érdekes azért is, mert a próféták feltétlen inspirációjának és feltétlen döntő jelentőségének nem igen kedvez. Csak ott szentek és igazak feltétlenül, ahol az Isten lelkének indítására az üdv útjáról, az Isten dolgairól szólnak. Máskülömben ők is tévednek. A szóval való vétkezés kiemelését megvilágítja a hegyi beszéd első része, ahol Mt. 5, ²²-ben is ép a felindultságot jelöli meg a legtöbb vétek alapjául és forrásául, csakúgy, mint pl. Jak, 3, ¹⁻¹²-s párh. is a nyelv fékezését tartja egyik fő-fő kötelességnek.

16. Máténak idevágó adata mindenkor sok bajt okozott. Mert ha csakugyan ezek a szavak állottak eredetileg Máténál, akkor a Barachias fián Baruch fiát kell érteni, akit Josephus (Bell. jud. 4, 5. 4.) szerint 63 ban Kr. u. csakugyan a templomban öltek meg. Igen, de akkor Jézus e szavakat nem mondhatta, hanem

17. *Hieronymus ad Matth.* 27, 16. Barabbas, a mely szó azon evangéliumban a melyet a Héberékének irnak, a „mester fiának“ van magyarázva, akit lázadással és gyilkossággal vádoltak.

18. *Hieronymus ad Matth.* 27, 51. Amaz evangéliumban, amelyről oly gyakran megemlékezünk, azt olvassuk, hogy a végtelen nagyszerű templom mennyezete megtört és szétvált.

csak a szerző toldotta azt Jézus beszédéhez, Ezért az exegeták nagy része későbbi javításnak tartja ezt a névcserét azért, mert a II. Krón. 24, 20-21-ben említett Zachariás ben Jojada helyett Zachariás ben Berachja csak nem rég történt és a zsidó háborúra rendkívül nagy befolyással lévő meggyilkolása alkalmasabbnak látszott a megemlézésre. Természetes, hogy e vaskos anakronismust a Hug-féle prófétikus magyarázat sohasem fogja igazolni. Hogy Jézus csakis a Krón. könyvében említett Zachariásra hivatkozhatott, bizonyítja nemcsak az, hogy mást Zachariás nevű embert Kr. u. 63-ig a templomban meg nem öltek, hanem az is, hogy Lukácsnál 11, 51-ben a Zachariás általánosan ismeretes esetére az apa megnevezése nélkül történik utalás.¹⁾ Hogy pedig Jézus ezt a Zachariást jelöli meg mintegy utolsó prófétának, azon nincs mit csodálnunk, ha nem tévesztjük szem elől azt, hogy az Ábel esete a szentírás legelső, a Zachariás esete pedig a szentírás legutolsó könyvében van elbeszélve, s így a két név csakugyan kezdő és végső pontja a zsidók vérengzésének.²⁾

17. E helyet a „mester fia“ kifejezés miatt sokan tévesen magyarázzák. Az aram nyelven ugyanis, amely szerint ez a név alkotva van, a bar Abba szó szerint annyi mint „az atya fia“, s ha „mester fiá“-nak kellene fordítani akkor az r betűnek kettőzve kellene állania: bar Rabban. Ámde ez a hiány nem fontos, mert így is úgy is azt jelenti a név, hogy a „mesternek“ az „atjának“ vagyis a papnak a fia. Ebből tehát nem lehet azt következtetni, hogy a Héb. Ev. nem aram, hanem görög nyelven állott Hieronymus rendelkezésére. A hely különben megfelel Mt. 27, 15-18. Mk. 15, 6-10. A Bar Abba formát igazolja Syrsin, Orig és több fordítás és min. cod.

18. Világos, hogy itt a Héb. Ev. egyenesen ellenkezik a synopt. kal, amelyek szerint a Jézus halálakor beállott földrengés következtében a templomnak ama függőnye, amely a szentek szentét fedte, s amely mögé a főpap maga is csak egyszer mehetett be

¹⁾ Vannak azonban Lk. evangéliumának is olyan kéziratai, amelyekben az apa neve is ki van téve. Így cod. D. 73. 251. és sok fordítás.

²⁾ Az egész történetet l. Merx, Das Ev. Mt. 303 s köv.

Hieronymus Epist. 120. ad Hedib.: Amaz evangéliumban pedig, amely héber betűkkel van írva, olvassuk, hogy a templomnak nem a függőnye, hanem a csodásan nagyszerű templom menyezete rombolódott szét.

19. *Hieronymus de vir. illustribus c. 2.* Amaz evangélium is, amelyet hébereknek neveznek s amelyet én nem rég görög és latin nyelvre fordítottam, amelyet Origenes is sokszor használ, az Üdvözítőnek a feltámadása utánról így emlékezik meg: „Az Úr pedig, midőn lepedőjét a pap szolgájának adta, Jakabhoz ment és megjelent neki. Jakab ugyanis megesküdtött, hogy

egy esztendőben, kettéhasadt (Mk. 15, 38. Mt. 27, 51–53. Lk. 33, 45.) Jele volt ez annak, hogy az Istenhez való közvetlen járulás szabadsága bekövetkezett (Héb. 10, 20.). A Héb. Ev.-ban a dolog egyszerűbb és üdvtörténeti jelentősége nincs, ha csak nem abban, amit maga Jeromos ad neki És. 6, 4-hez adott magyarázatában, hogy t. i. ez előjele volt a templom és a város elpusztulásának. A földrengésnek természetes következménye lehetett a templom menyezetének a megrepedése. Így tehát itt a Héb. Ev. még csak a pusztaság tényét látszik közölni, míg a synoptikusok a történeteknek különös jelentőséget is adtak.

19. A Krisztus megjelenésének egy újabb formája és alkalma van itt elbeszélve, amely különösen fontos azért, mert Pálnak, a kanonikus iratokból igazolhatlan amaz adatát erősíti meg, amelyet I. Kor. 15-ben olvasunk, hogy t. i. az Úr Jakabnak külön is megjelent. Persze ha Pál történeti sorrendben emlékezik meg a Jézus megjelenéseiről, akkor a Jakabnak való külön megjelenést már megelőzte a Péternek (Lk. 24, 34.), a tanítványoknak (Mt. 28, 9–11. Mk. 16, 14. Lk. 24, 36. Ján. 20, 19.), a hívők tömegének (I. Kor. 15, 6, v. ö. Lk. 24, 33. *τοῖς ἑνδεκα καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς*), sőt ha János evangéliumát is bevonjuk, mindeneket előzően a Mária Magdalának való megjelenés is (Ján. 20, 14–17.) A Héb. Ev. szerint azonban, amint azt a helyzet rajzából kell következtetnünk, Jakabnak mindeneknél előbb jelent meg. Akkor, amikor még a papok szolgálói őrizték a koporsót, akik egyikének odaveti az őt takaró leplet (*χιτῶν*) s azonnal mutatkozik Jakabnak. A sorrend azonban nem elsőrendő azon fontos körülmény mellett, hogy Pál adatát a Héb. Ev. igazolja. A megjelenés helyére nézve is a Héb. Ev. azt a hagyományt erősíti meg, mely szerint Jézus megjelenésének a színhelye Jerusálem (Ján. 20, 14–19, Lk. 24, 34–36.) és nem Galilea (Mt. 28, 10–16. v. ö. Ján. 21, 1.) A mi az őrséget illeti, tudjuk, hogy erre vonatkozólag Mt. evangéliumában bizonyos ellenmondást találunk. Ugyanis Mt. 27, 65 szerint a helytartó nem ad a papoknak katonákat, hanem elutasítja őket e szavak-

az órától fogva, amelyben az Úr poharát kiitta, mindaddig nem eszik, amíg csak a halottakból feltámadva nem látja őt. — Kissé később megint: „Hozzatok, úgymond az Úr, asztalt és kenyeret“. S tüstént hoztak. Vette a kenyeret és hálákat adott és megtörte és aztán az igazságos Jakabnak adta és ezt mondá neki: „Testvérem, egyed a te kenyeredet, mert az ember fia a halottakból feltámadott“.

kal: „Van őrségtek, menjetek s őrizéteket, a hogy tudjátok.“ Nyilvánvaló tehát, hogy amint Jézus elfogatásánál is a templomőrség egy része volt kirendelve (Mk. 14, 47, Mt. 26, 51, Lk. 22, 50, János 18, 10.), úgy a sír őrizetét is ezekre bízta a synedrium. Még Mt. 28, 11 szerint is a feltámadás után az őrség a főpapokhoz megy jelentést tenni, s csak a 14. versben találunk célzást arra, hogy az őrség felelős volt a helytartónak is. Ez azonban már csak azért sem áll meg, mert kész lehetetlenség még csak gondolatnak is, hogy a 13. vers szerint rendes katonaság azzal védekezzék, hogy az őrségen elaludt és így történt a Jézus tetemeinek elszakasztása. A Héb. Ev. tehát azt az adatot igazolja, amit a helyzet és a jogviszonyok is követelnek, hogy Jézus sírját a papok őriztették a maguk szolgálival. Hogy Jakabot „igazságos“ jelzővel illeti a szerző, azon nincs mit csodálkoznunk, s még kevésbbé van jogunk ebből oly messzemenő következtetéseket vonni, hogy ez az irat késői termék, mert nemcsak Josephus, hanem Hege-sippus is bizonyítja, hogy Jakabot már az Úr életében (*ἀπὸ τῶν τοῖ κρυπίων χρόνων* Eus. H. E. 2, 23) igazságosnak nevezték. S ép ezzel az elnevezéssel különböztették őt meg az apostoloctól.

A Jakab fogadalma sem ismeretlen. Csakhogy mindenütt más összefüggésben áll, mint a hogy azt itt találjuk. Itt ugyanis azt olvassuk, hogy Jakab akkor tette a böjt fogadalmát, amikor az „Úr poharát“ megitta. Igen, de az utolsó vacsoránál az apostolokon kívül senki se volt jelen (Mt. 26, 20. Mk. 14, 17. Lk. 22, 14.). Különben is valószínűtlen, hogy Jakab már ekkor hive lett volna Jézusnak (Ján. 7, 5.). Lehet, hogy a Héb. Ev. szövegét latinra fordítva esetleg maga Hieronymus tévedett, s írta e helyett „qua biberat calicem Dominus“ így, amint most áll: „qua biberat calicem Domini“, vagy pedig a szokásos formula miatt (I. Kor. 10, 27.) a leírók rontották meg a szöveget. Hogy ez nagyon valószínű, mutatják a későbbi legendák és történetek (Gregor de Tours, hist. Frank. 1, 21. Pseudo-Abdias, hist. apost. 6, 1. és Jakob de Vorgine legenda aurea 67. l. Gebhardt-Harnack Texte u. Untersuch. V. 1889.), a hol mindenütt azt olvassuk, hogy Jakab akkor tette ezt a fogadalmat, amikor Jézust a kereszten meghalni látta, vagyis, amikor az Úr a Getsemanében önmaga által keserűnek mondott poharát (Mt. 20, 22-29. 26, 39-42.) kiitta. S a fogadalom

20. *Hieronymus de vir. ill. 16.* Ignatius írt egy levelet a smyrnaiakhoz, amelyben amaz evangéliumról is, amelyet nemrég én fordítottam le, a Krisztus személyéről tesz bizonyosságot, mondván: Mert én a feltámadás után is testben láttam őt és hiszem őt. És a mikor Péterhez és azokhoz jött, akik Péterrel voltak, azt mondotta nekik: „Nosza érintsetek meg és lássátok, hogy nem vagyok testetlen szellem“. És tüstént megérintették őt és hittek.

Ugyanezen helyet, de már egyenesen a Héb. Ev.-ra hivatkozva megtaláljuk még *ad. Jes. prol. lib. XVIII*-ban is.

Ignatiusnál e hely, amint azt *Eus. H. E. III. 36, 11*-ben¹⁾ olvassuk, így fordul elő: Mert én a feltámadás után is testben láttam őt és létezőnek hiszem őt (*πιστεύω ὄντα*). És a mikor

így sokkalta természetesebb is, hogy addig nem eszik, amíg az Urat feltámadva nem látja, tehát harmadnapig.

Jézus Jakabnak ezt a fogadalmát megszüntette a megjelenésével. Hogy ez a megjelenés többek előtt történt, talán ép az I. Kor. 15, 7-ben is említett valamennyi apostol előtt, azt láthatjuk abból, hogy amikor kis vártatva megszólalt, többekhez intézte szavait. Ez a jelenet különben párhuzamosa, sőt valószínűleg alapja annak, amelyet Lk. 24, 37-43-ban találunk. Lukács szerint ugyanis Jézus, hogy meggyőzze a csodálkozó és kételkedő tanítványokat, az ő valóságos életéről, ennivalót kér és eszik is előttük (*ἐνπιον αὐτῶν*). Ugyancsak Lukács másik művében (*Acta 10, 41*.) találjuk meg Péter szájába adva azt, ami ennek még fokozása, hogy t. i. Jézussal együtt ettek és ittak az apostolok. Az egésznek az alapja pedig úgy látszik az, amit a Héb. Ev. közöl, hogy t. i. Jézus Jakabnak különösen is megjelent s felmenté őt a fogadalom alól még pedig nemcsak szóval, hanem egyenesen azzal, hogy eledelt hozatott neki és evésre utasította őt. De ő maga nem evett, csak megáldotta és átadta a kenyeret úgy, mint az emmausi tanítványoknak is tette (Lk. 24, 30).

Ez a töredék kiegészíti az előzőt. Itt is olyan forma megjelenésről van szó, mint előbb. Sőt mintha annak volna változata. Minthogy pedig itt Péter a szereplők középpontja, talán ez az

¹⁾ Nestle, Die Kirchengesch. des Eusebius. Aus dem syrischen übersetzt. 1901. 113. Az idézethez azt mondja Eus., hogy nem tudja, honnét vette Ignatius ezt a részletet, a melyet a smyrnai levél 3-ik fejezetében közölt. Hieronymusból megtudjuk, hogy ez a Héb. Ev.-ból való. Nestle fordításában ez a syrben így állott: »Und eben er, indem er denen in Smyrna schrieb: ich weiss nicht, von wo er diese Worte gebraucht, indem er so sagte über Christus: „Ich auch etc.

Péterhez és a Péter körül lévőkhez ment, azt mondotta nekik: „Fogjatok, érintsetek meg és lássátok, hogy nem vagyok testetlen szellem“. És tüstént megérintették őt és hittek, meggyőződven testéről és lelkéről. Ezért még a halált is megvetették, fölül emelkedvén a halálon is. A feltámadás után pedig velük együtt evett és ivott, mint testi, jóllehet szellemileg egyesült volt az atyával.

A *codex Tischendorfianus* III. a Sinai hegyén 1860-ban talált görög nyelvű minuscularis kézirat a 9-ik századból, amely a Máté és Márk evangéliumát tartalmazza. Ennek szövegében Mt. evangéliumához négy ízben van odajegyezve, hogy a Héber. Ev.-ban u. a. a hely hogyan áll.

E jegyzetek a következők:

Máté 4,₅-nél: A Héber. Ev.-ban nem ez áll: „a szent városban“, hanem „Jerusálemben“.

Ez tehát megfelel az eredeti mondásnak, amint azt Lk. 4,₉. is megőrizte. (l. Resch, *Agrapha*).

Máté 16,₁₇-nél: Barjona. A Héber. Ev.-ban: „János fia“.

oka, hogy Origenes szerint ez a hely a *Κηρύγμα Πέτρον*-ban fordult elő. Amde Hieronymus, aki jól ismerte és le is fordította a Héber. Ev.-ot, egyenesen erre viszi azt vissza, a mely alapon talán azt mondhatjuk, hogy a *K. II.*-ba is innét került. A Péternek és környezetének való megjelenés bizonyosan u. a., amelyről Lk. 24,₃₆. I. Kor. 15,₅. s párh. helyek szólnak. Magának Lk. 24,₃₉-nek a formái is visszavezethetők erre a tudósításra. Az evés és ivás megemlézése meg egyenesen Lk. 24,₄₃. Act. 10,₄₁. tudósításával rokon. Jellemző, hogy a tanítványok hitének és bizonyosságának fölkelésében mily roppant szerepe van mindenütt a közvetlen érzéki érintkezésnek, de még sokkal jellemzőbb az, mily döntő jelentősége van a feltámadás tapasztalatának. Péter első levelében olvasunk ehhez hasonlót, hogy a Krisztus feltámadása a ker. remény bizonyosságának is alapja és keze. Itt is hasonló a gondolat: a tanítványok nem félnek a haláltól, hanem megvetik azt és fölül emelkednek rajta, mert látják a Krisztus példájából, hogy aki az Istennel összeforrott, az ha testi életét elveszíti is az Istennel él örökké.

Hogy Jézust a tanítványok a feltámadás után csak szellemnek, jelenségnek nézték és tartották, arra számos adat van a kanonikus iratokban is (Act. 1,₃. s párh.), de mindenütt ott van azonnal a czáfolat is, ha nem is oly érzéki formában, mint azt pl. a Tamás esete mutatja (Ján. 20,₂₄₋₂₉).

21. *Máté* 18, 22-nél: A Héb. Ev.-ban közvetlenül a hetvenhétszer után áll: „Mert a prófétákban is, akik pedig a szt. lélektől vannak felkenve, megtaláloed a vétkes beszédet“.

1. Hieronymus adv. Pelag. III. 2.

22. *Máté* 26, 74-nél: A Héb. Ev.-ban: „És tagadta és esküdözött és átkozódott“.

Az eddig tárgyalt 22 töredék mind a Héb. Ev.-nak volt egy-egy részlete. Vannak (pl. Handemann) akik azt állítják, hogy azokat az idézeteket, amelyek még ezeken kívül, mint az ebioniták evangéliumának részletei különösen Epifaniusnál előfordulnak, már nem vehetjük e kérdésnél tekintetbe. Mások meg (pl. Resch) ép ezek bevonása alapján döntenek a Héb. Ev. dolgában. A kérdés azért fontos, mert az Epifaniusnál található töredékek szelleme és theologiai álláspontja s egész jelleme sokkal inkább magán viseli a későbbi idők apokryphusainak a színezetét, mint az eddig tárgyalt töredékeké. Ez alapon már most a Héb. Ev.-ának az értékét és korát is különbözőképp állapíthatjuk meg. Az Epifanius-féle töredékek nélkül ősi eredeti evangéliumnak, e töredékekkel pedig késői mesterséges apokryphonnak lehet azt mondanunk. Mielőtt e fontos kérdésben döntenénk, lássuk az ebioniták evangéliumának a megmaradt töredégeit.

Epifanius Haer. 30, 13. és 14. megszakítás nélkül egyfolytában a következőket közli:¹⁾

1. „A birtokukban lévő Mátéénak nevezett nem teljes és ép, hanem megromlott és csonka evangéliumban, amelyet Hébernek (*Ἑβραϊκῶν*) neveznek, meg van írva, hogy volt egy Jézus nevű ember, mintegy 30 éves (Lk. 3, 23.), aki kiválasztott titeket. És Kaparnaumba jövéen a Péternek nevezett Simon házába ment

---

1. Tehát a dolog úgy áll, mintha Máté volna csakugyan az evang. szerzője. De érdekes, hogy 12 apostolról van ugyan szó, de csak 8 van felsorolva. Az is érdekes, hogy Péter házában beszél Jézus és Simonról, mint jelen sem lévőről emlékezik meg csakhogy annál inkább meg legyen a látszata annak, hogy a mi itt meg van írva, azt mind Jézus mondotta mintegy tollba Máténak. De ha Máté volt is a leíró és a kiadó, azért mégis az összes apostolokat is szerzőül lehet tekinteni, azért is nevezték sokan ez evangéliumot nemcsak Mátéénak, hanem secundum apostolos, vagy secundum XII. ap.-nak is.

---

¹⁾ Kirchner, Quellensammlung zur Geschichte des ntl. Canons bis auf Hieronymus. 1844. 457—460. v. ö. Resch, Agrapha 343. s. köv. Megszakítás nélkül közlöm a szöveget, hogy az áttekintése annál könnyebb legyen.

és megnyitván száját, mondá: „A Tiberias partján járkálván (Mt. 4, 18.) kiválasztottam Jánost és Jakabot, Zebedeus fiait, meg Simont, meg Andrást és Thaddeust, meg a buzgó Simont, meg a karióti Judást, meg tégedet, és elhíttalak Máté, aki a vám mellett ültél és követtél engemet. Mert azt akarom, hogy ti 12 apostol legyetek Izráel számára a tanubizonyosság“.

2. És lőn, hogy János keresztelt és kimentek hozzá a fari-zeusok és megkeresztelkedtek. Az egész Jerusálem is. János ruhája (öltözete) teveszőrből volt és derekán bőrvet viselt. És az ő eledele — mondják — vadméz, melynek manna ize van, mint az olajos süteménynek (Mt. 3, 4-7.). (Hogy t. i. az igazság beszédét hazugságra csavarják, a sáskák helyére mézeskalácsot tesznek).

3. A birtokukban lévő evangéliumnak ez a kezdete: „Mert lőn Júdea királyának, Herodesnek napjaiban, hogy a Jordán folyóban a megtérés keresztségét keresztelve, föllépett János, akiről azt mondják, hogy Áron pap nemzetségéből való, Zachariásnak és Erzsébetnek fia, és mind kimentek ő hozzá.“ — És miután sokat beszélt, hozzáteszi, hogy a nép keresztelése közben Jézus is elment és megkeresztelte őt János. S amint a

2. Itt e mondat már bizonyosan Epifanius megjegyzése, melynek értelme azon a szójátékon fordul meg, hogy az *ἀκριδάς* = sáska helyett a zsidók nagy ravaszul a sokkal kellemesebb *ἐκκριδάς* = kalács szót tették. Ez egy komoly evangéliumban nem lehetett helyén. A kanonikus evangéliumokban a párhuzamos helyek a következők: Mt. 3, 4-6, Mk. 1, 4-5. Lk. 3, 12.

3. Amint az ebioniták evangéliuma kezdetéből kitűnik, nem volt meg benne a Mt. 1-2. fejezete, holott úgy Mátéban, mint a Héb. Ev.-ban megvolt. Herodesen Agrippát kell érteni, aki azonban nem volt Judea királya, hanem csak Galilea tetrarchája. Jellemző, hogy e szakaszban három ízben is előfordul a „mondják“ szó. Ha csakugyan Máté a szerző, ez nagyon különös dolog. Látjuk azt is, hogy nem folyvást idézi Epifanius a rendelkezésére álló evangéliumot, hanem csak itt-ott kap ki belőle egy-egy szakaszkat. De így is megállapíthatjuk, hogy a Keresztelő János körül történt jelenésekben a kanonikus evangéliumokban előforduló minden jelenés és szózat kombinálva van. V. ö. Mt. 3, 1-6. Mk. 1, 4-5. Lk. 3, 1-5. Mt. 3, 14-17. A máshol lévő párhuzamos helyeket l. Resch Agrapha 347. s köv.

vizből fölszállt, megnyitak az egek és látta az Isten Sztlelkét galamb képében leszállani és belemenni. És szózat lön az égből, mely mondá: „Te az én szerelmes fiam vagy, benned gyönyörködöm.“ És ismét: „Én ma szültelek tégedet.“ És tüstént nagy fény fogta körül a helyet, a minek láttára, — mondják — János azt mondotta neki: „Ki vagy te, Uram?“ És ismét szózat lön hozzá az égből: „Ez az én szerelmes fiam, a kiben gyönyörködöm.“ És akkor — mondják — János leborult előtte s azt mondotta: „Kérlek uram, te keresztelj meg engemet.“ Az pedig nem engedte neki, mondván: „Hagyd, mert így illik mindeneket betölteni.“

4. (c. 14.) Mert Kérinthos és Karpokrates t. i. a náluk használatban lévő evangéliummal, a Máté evangéliuma elején lévő családfa által igyekeztek bebizonyítani azt, hogy a Krisztus Józsefnek és Máriának a magvából származott. És ezek más ilyeneket is vélnek. Megcsonkitván ugyanis a Máténál lévő családfát, miként föntebb mondottuk, a kezdetén ezt mondják: „Mert lön, — mondják — Júdea királyának Herodesnek napjaiban, Kajafás főpap alatt, föllépett valami János nevű ember a megtérés kereszttségét keresztelve a Jordán folyóban“ és a többi. Jézust pedig pusztá embernek akarják tekinteni, amint föntebb mondottuk, aki Krisztussá csak abban vált, amit galamb képében láttak rászállani, — amint azt már más egyéb felekezeteknél is megtaláljuk, mint olyant

---

4. Elég egyetlen pillantás ez Epifanius-féle nagyon is szabad mozgású idézetekre, hogy belássuk azoknak a Héb. Ev.-tól való különbözősét. Az előző pontban azt mondotta, hogy az ebioniták evangéliumából a családfa hiányzik. Most meg azt állítja, hogy ennek a megcsonkított családfának a segítségével igyekeztek azt a nézetüket, amelynek alapján ebionitáknak nevezték őket, bebizonyítani, t. i. hogy Jézus közönséges ember volt és hogy csak a kereszttségben vele egyesült Szentlélek avatta őt Krisztussá. Az evangélium elején tehát vagy volt genealogia, vagy nem. Ha nem volt, nem is lehetett vele semmit bizonyítani. Ha pedig volt, akkor nem kezdődhetett az evangélium úgy, amint azt most már másodszor is elmondja. Igen, de ebben a második idézetben már Kajafás főpap is szerepel. Tehát vagy két különböző evangéliumról szól Epifanius a 13. és 14. caputban, vagy pedig teljesen megbízhatatlanok az adatai. Az azonban bizonyos, hogy ezt az evangéliumot, amint azt előbb állította, Máté nem írhatta.

amely vele egyesült, — és hogy ez a Krisztus férfinak és asszony-nak a magvából született. Máskor meg tagadják azt, hogy ember volna, még pedig ama szavak alapján, amelyeket a Megváltó azoknak mondott, akik hirül adták neki, hogy „ime anyád és testvéreid kint állanak“. Amire mondá: „Kicsoda az én anyám és testvéreim?“ És kinyujtván a kezét tanítványaira mondván: „Ezek az én testvéreim és anyám, akik cselekszik az én Atyámnak akaratát mostantól fogva.“ Miként mondtam a köpönyegforgató Ebion úgy alakoskodik, hogy valami szörnyképet alkosson (t. i. Jézusból), amint azt már fentebb is föltártam.

5. (c. 16.) Azt mondják, hogy nem az Atyától született (a Krisztus), hanem úgy teremtetett, mint az arkangyalok egyike, bárha nagyobb is náluk, mert ő az angyalok felett és mindennek felett, amiket csak a Mindenható teremtett, uralkodik. És eljött és tudomásra adta, amint az a náluk lévő nevezett evangéliumban van, hogy: „az áldozatok eltörlésére jöttem, és ha meg nem szűnnek az áldozatok, nem szűnik meg rajtatok a harag sem.“

6. (c. 22.) Az ebioniták a tanítványokkal azt mondatják: „Hol akarsz, hogy neked a húsvétot föltálaljuk?“ És ő persze azt mondta: „Csak nem valami nagyon kívánom veletek a húsvéti húst elkölteni?“

A közölt részletek eléggé világos fényt vetnek a Héb. Ev.-ra, a melynek a jelentősége, az újszöv. kanonikus iratokhoz, de különösen az ebioniták evangéliumához való viszonya egy század óta folytonosan megbeszélés, vitatkozás és kérdés tárgyát képezi.

5. Jézusnak ezt a mondását sehol sem találjuk meg. Rokon azonban ezzel Mt. 9, 13. (Hos. 6, 6.)

6. Epifanius azzal vádolja itt az ebionitákat, hogy Jézust vegetariánusnak igyekeztek feltüntetni. A saját elveiknek persze ez felelt meg. Mert Jézus nem vágyakozhatott a húsevés után, annál kevésbé, mert ép az imént, az előbbi idézetben láttuk, hogy a véres áldozatokat elítélte. A húsvéti bárány is ilyen áldozat volt, azért hát azokat a szavakat, a melyek Lk. 22, 15-ben igenlegesen és más vonatkozásúak, az ebioniták kérdővé és ez által egészen ellenkező jelleművé teszik. Bizonyosága ez is annak, hogy mikép szoktak ők a szöveggel és az anyaggal elbánni.

Grabe volt az első (Specilegium SS. Patrum 1698), aki a Héb. Ev. kérdését felvetette. De a töredékeket még nem vonta be az evangéliumok kritikájába, csak az elnevezéseknek igyekezett magyarázatot adni oly módon, hogy a sec. XII. apost. az eredetet, a sec. Hebr. az olvasókat, a sec. Math. a kiadót vagy fordítót jelzi.

Lessing (Neue Hypothese etc. 1784) mondotta az evangéliumot első ízben a mai synoptikus evangéliumok forrásának.

Eichhorn (Einl. in d. N. T. 1805) az elveszett ősevangélium egy kiadásának tekintette a Héb. Ev.-t, s ezzel Schleiermacher (Versuch über Lukas 1847) felfogása útját egyengette.

Weber (Neue Untersuchung etc. 1806), majd később Schneckengerber (Ueber d. Ursprung d. ersten Ev. 1834.) és Schwegler (Nachap. Zeitalter 1846.) Lessing nézetét támogatta, míg Gieseler (Hist. krit. Versuch etc. 1818.) teljesen értéktelennek mondotta az evangéliumot.

Vele szemben Olshausen védte az evang. értékét és eredetiségét (Nachweis der Aechtheit sämmtl. ntl. Schriften 1832). Míg de Wette (Lehrbuch der hist. krit. Einl. in d. N. T. 1832.) s később Frank (Stud. u. Krit. 1848.) és Delitzsch is (Zeitschr. f. d. luth. Theol. u. Kirche 1850.) azt vitatta, hogy ez egyszerűen csak a görög evangéliumok fordítása.

Credner (Beiträge etc. 1832) és Bauer (Krit. Unters. 1847) azt tartotta, hogy a Héb. Ev. nem egy bizonyos munka volt, hanem általában a zsidókeresztyének körében kifejlett hagyományt kell azon értenünk, a melynek sokféle írásos formája volt. Ezek egyike az u. n. Héb. Ev. is.

Ebrard (Wiss. Kritik d. ev. Gesch. 1845) úgy mint Bauer és Bleck (Beiträge etc. 1835.) is, a héber Mátéval, tehát a Papias-féle Logiával azonosítja ezt az evangéliumot, a mely a Máté-féle munka egyik kiadása.

Anger (Leipz. Universitätsprogramm 1862), Weizsäcker (Unters. d. ev. Gesch. 1874.) és Reuss (Gesch. d. heil. Schriften N. T.) fordításnak tartja ugyan szintén ezt az evangéliumot, de beisméri, annak roppant értékét és nem kisebbíti. Már sokkal kedvezőtlenebbül ítélnék felette s korcsmunkának tartják Ewald (Jahrb. d. bibl. Wiss. 1854.), Strauss (Leben Jesu 1864.), Keim (Gesch. Jesu von Nazara 1867.) és Volkmar (Die Religion Jesu 1857. és Ursprung unserer Evangelien 1866).

Legújában Hilgenfeld vitatja, hogy ez az evangélium képezi a maiak alapját, s míg Gla (Originalsprache des Mt. ev. 1887) azt állítja, hogy a Héb. Ev. csak a héber Máté egyik átdolgozása, addig Harnack (Dogmengesch. 1886.) és Handmann (Das Hebr. Ev. 1888.) teljesen önálló munkának tartják azt. A vitát Resch (Aragha. 1889.) élesíti ki, azt állítván, hogy a Héb. Ev. azonos

az Epifanius által említett ebionita evangéliummal s így teljesen és merőben értéktelen és mesterkéltséggel apokryphus irat¹⁾

A Héb. Ev.-ra vonatkozó kérdések csúcspontján tehát az a kérdés áll, hogy értékes, ősi apostoli forrásművet kell-e abban látnunk, avagy csak egy mesterségesen és célzatosan alkotott eretnek munkát? Ha e kérdésre meg akarunk felelni, előbb is az ebioniták evangéliumától kell azt az evangéliumot elválasztanunk. Nevezetes és jellemző dolog, hogy amikor Resch a Héb. Ev. felett pálczát tör, mindig az Epifanius töredékeit tartja szem előtt. S ezzel téveszti meg önmagát is, meg az olvasót is. Mert első tekintetre világos, hogy míg az Epifanius által idézett ebionita evangélium határozottan a mi kanonikus evangéliumaink hatását mutatja s ezekkel sokszor feltűnően egyezik, addig a Héb. Ev.-ának összes töredékei olyanok, amelyek inkább megvilágítják a mi kanonikus evangéliumainkat, de azok alapján meg nem magyarázhatók és azokból le nem vezethetők. Az ebioniták evangéliumának a terjedelme sem lehetett azonos a Héb. Ev.-ával, amit világosan mutatnak a Keresztelő történetének a két munkában oly roppantul eltérő részletei. Az ebioniták evangéliumában Jézus személyével már bizonyos határozott szempontból foglalkozik az író, de mindig kapcsolatban a kanonikus evangéliumok előadásával, míg ellenben a Héb. Ev. ép a Jézus személyének felfogásában mutat a kanonikus evangéliumoktól legnagyobb eltérést. Igaz, hogy úgy az ebioniták, mint a Héb. Ev.-ban egyformán ember a Krisztus, de még ennek a fejtegetésében is roppantul eltér a két mű egymástól. Az ebioniták evangéliuma mesterkedik, a Héb. Ev. a legtermészetesebb módon állítja elénk a názárethi Jézust, aki ember, de büntelen, tiszta, Istennel merőben összeforrott, s aki a benne élő Szentlélek nagyobb mértéke által emelkedik mindenek fölé. Míg az ebioniták evangéliuma darabos nyíltsággal hangsúlyozza, hogy Jézus József és Mária magva, addig a Héb. Ev. mint Messiást látja és nézi őt s így a praeexistenciájáról is beszél oly értelemben, hogy az ő elküldése Isten örök üdvtervében gyökerezik. Az ebioniták evangéliuma tervszerű eretnek munka, a Héb. Ev. ellenben teljesen a zsidó messiási képzetek körében mozog, persze a ker. felfogással már megszellemesítve.

Mindezek alapján azt kell mondanunk, hogy a Héb. Ev. nem azonos az Epifanius által idézett és jellemzett ebionita evangéliummal, mert ez a mai kanonikus evangéliumok alapján keletkezett késő eretnek evangélium, míg a Héb. Ev. a mi kanonikus evangéliumainkat megelőző eredeti zsidókeresztény termék,

¹⁾ Itt megjegyzem, hogy Zahn is tárgyalja ez evang. kérdését, de művéhez (Gesch. d. nt. Kanon) nem voltam képes hozzáférni s így azt sajnálatomra nélkülözni kellett.

a melyben az ősi hagyomány sajátos lerakódását láthatjuk. Mint ilyen, ha nem is volt alapja a mi evangéliumainknak, de bizonyos hogy ezeknél nem kevésbé értékes munka. Magában foglalta Jézus egész élettörténetét kezdve a megkeresztelkedéstől egészen a megjelenésekig. A történet csomópontjai benne is ugyanazok voltak, amelyeket a mi kanonikus evangéliumainkban találunk.

Hogy a Héb. Ev. milyen viszonyban állott a Papias által említett Máté-féle Logiához, azt kellő adatok híján megállapítani nem lehet. Hogy azonos nem lehetett vele, bizonyítja az, hogy csak némelyek vallották ezt az azonosítást, míg az általános meggyőződés az volt, hogy a Héb. Ev. nem Mátétól való. Bizonyítja ezt az is, hogy oly sokféle névvel illették, a mi lehetetlen lett volna, ha apostoli eredete mindenki előtt kétségtelen. A Héb. Ev. tehát származhatott az apostolok, vagy legalább az első keresztyén gyülekezet köréből, de jogosan egy apostol nevével se lehet összekötni. A Máté nevével való összekötés a Papias-féle adat félreértéséből ered.

Raffay Sándor.